

объясняются бедностью предметных представлений, недостаточностью навыков социально-бытового ориентирования и общения.

The article considers the role played by imagination in the process of compensation of the deficit of visual perception, filling in the gaps in sensual perception by the means of reasoning and imagination. The author explains tight correlation between imagination and logical thinking of blind and visually impaired individuals and underlines substituting function of the imagination in the process of cognition. Even more crucial role in imagination of visually impaired individuals is played by the language and speech, as they stand for the source of occurring images, the means for their preservation and fixation, as well as for their creation. The author considers both image-based and abstract content of imagination in visually impaired individuals. Visually impaired individuals due to limitations and peculiarities of the concepts they develop, imagination often operates previously imagined objects rather than actual sensual images. The article also reveals specifics in connections between imagination and reality, such as quantitative and qualitative differences in the concepts of normally seeing and visually impaired people, limited experience, including social connections and communication; products of imagination being mediated by the experience of other people. The research of creative imagination of visually impaired children by the means of fairytales had proved that children face difficulties at the stage of adding to descriptions of the characters and the surroundings. Significant challenges were faced when children were independently making up character's appearance and environments corresponding to the plot of the fairytale. Discovered peculiarities are explained by the shortage of the subject concepts, lack of self-care, orientation and mobility, social and communication skills.

Статтю подано до друку 22.05.2014.

©2014 р.

І. В. Михайлова (м. Київ)

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТУРБОТИ ПРО СЕБЕ

В критичних для суспільства і людини ситуаціях постає актуальним питання формування і становлення самоустановки турбуватися про себе, яка посилює саморозуміння, довіру до себе та автономність, тобто сприяє особистісному зростанню людини та збереженню психічного здоров'я. Сенситивним віком для розвитку вміння турбуватися про себе виступає ранній юнацький вік. Виходячи із особливостей цього вікового періоду, становлення турботи про себе залежить від певних факторів, особистісних детермінант, до яких належать ставлення до майбутнього, фрустраційна толерантність, загальна самоефективність. Проте слід зазначити, що установка турбуватися про себе розвивається від самого народження дитини, тому ми вважаємо дуже важливим описати цей феномен в онтогенезі, виділяючи саме ті характеристики та критерії, які впливають на формування турботи про себе від народження до ранньої юності.

В попередніх наукових статтях ми висвітлювали сутність турботи про себе, розкривали її зміст в психологічних теоріях та концепціях різних вчених, вивчали її особистісні детермінанти: ставлення до майбутнього, фрустраційну толерантність, самоефективність, описували розвиток турботи про себе в ранньому юнацькому віці, що ми виділяємо як сенситивний, а також розглядали методи дослідження даного феномену.

Мета цієї статті — розкрити вікові аспекти розвитку турботи про себе як складного психічного утворення від народження до раннього юнацького віку, особливу увагу приділяючи особистісним характеристикам цієї соціальної установки.

Кожний віковий період — якісно особливий етап психічного розвитку — характеризується сукупністю змін, новоутворень, які й визначають своєрідність особистості, зокрема, прояви її турботи про себе в процесі онтогенезу, починаючи з народження і до ранньої юності. На основі аналізу підходів радянських, вітчизняних та зарубіжних психологів ми досліджували вікові особливості прояву турботи про себе за наступними взаємопов'язаними складовими: характеристика соціальної ситуації розвитку дитини; аналіз провідних видів діяльності та розвитку особистісних новоутворень. При цьому враховувалось, що «...до цього часу не існує загальнопсихологічної теорії особистісного розвитку як неперервного цілісного процесу з відповідною стадіальною характеристикою окремих його етапів» [1, с. 6].

Розглядаючи онтогенез як чергування, зміну певних періодів психічного розвитку, ми дотримувались періодизації психічного розвитку дитинства, яка була розроблена Д.Б.Ельконіним, Д.Й.Фельдштейном: вік немовляти (до 1 року); раннє дитинство (1-3 роки); дошкільний вік (3-6 років); молодший шкільний вік (6-11 років); підлітковий вік (11-15 років); ранній юнацький вік (15-17 років). При цьому важливо цілеспрямовано виділяти дитинство до 18 років як феномен онтогенезу, що становить певну цілісність по відношенню «...до всієї дистанції розвитку людини» [1, с. 8].

Аналізуючи проблему, слід зазначити, що турбота про себе розвивається поступово від самого народження. «Дитина приходить в цей світ зовсім безпорадною. Хоча, народившись, вона відділилась від матері фізично, але біологічно ще зв'язана з нею» [2, с. 60]. Безпорадність немовляти перетворює кожну її потребу на потребу в іншій людині, в спілкуванні з нею та в турботі з її сторони. Ця потреба дуже важлива для особистісного розвитку та становлення. У відповідності з дослідницькими фактами фахівців, з моменту появи у дитини першої посмішки, адресованої дорослому, починається засвоєння нею перших елементів суспільного досвіду, який допоможе навчитися турбуватися про себе в соціальному плані.

За словами Л.С.Виготського, соціальна ситуація розвитку дитини до року є ситуацією нерозривної єдності дитини і дорослого, ситуацією «Ми»: «Прихильність — емоційний вид спілкування, для якого характерні позитивна спрямованість дитини на об'єкт прихильності і залежність від нього» [3, с. 56]. В такому емоційному комфорті провідною діяльністю є емоційно безпосереднє спілкування, під час якого дорослий формує у дитини потребу в іншій людині, розповідає, привертає увагу, пояснює, оцінює, дозволяє і забороняє, тобто розвиває соціальні реакції малюка, який поступово вчиться турбуватися про себе [1; 3; 4; 9; 11].

З перших днів малюк починає формувати власний тілесний образ, усвідомлення якого взаємопов'язано з розвитком вміння турбуватися про себе та про власне тіло. Він зосереджено вивчає світ навколо, людське та предметне оточення, що свідчить про зародження першої тілесно-поведінкової форми його самостійності, відокремленості від життя дорослого: «Активність (на початку переважно біологічна), опосередкована духовним станом змушує людину виявляти себе і водночас привласнювати соціальне оточення, переводячи його в своє ідеальне...» [5, с. 44]. Первинний синтез як упорядкована група соматичних функціональних органів згодом стає основою розвитку власне органів почуттів, пересування, спілкування, самоставлення. Цей первинний синтез виявляється у «комплексі пожвавлення», який є яскравим симптомом критичної стадії наступного періоду.

У відповідності з науковими даними основними новоутвореннями цього віку є: потреба у спілкуванні з іншими людьми; певне емоційне ставлення до оточуючих; елементарна потреба в оцінці, яку дитина одержує від людей і яку сама дає [2; 4].

Основною формою життєдіяльності дитини на фазі новонародженості є ставлення до матері, яка її доглядає. За допомогою постійної доброї материнської турботи дитина інтерналізує функції турботи про себе та оволодіває вмінням регуляції власних негативних

афективних станів: «Батьківська турбота передбачає здібність абсорбувати і передавати психологічний досвід малюку, який зможе прийняти і реінтерналізувати його» [6, с. 36].

О.М.Прихожан, Н.М.Толстих підкреслюють важливість емоційної теплоти у спілкуванні та наявність вміння точно відкликатися на сигнали, які подає новонароджений. Розвиваючи прихильність до іншої людини, дитина вчиться довіряти світу та собі: «Два моменти складають неодмінну умову виникнення у дитини базисної довіри до світу: теплота материнської турботи і її постійність» [7, с. 87]. На думку вчених, функція прихильності для немовляти — забезпечення психологічної безпеки та несвідомий самозахист. Автори припускають, що дитина «запрограмована» на певну поведінку, яка викликає у оточуючих дорослих бажання знаходитися поряд і турбуватися про неї з метою її засвоєння вміння турбуватися про себе.

Якість турботи з початку народження має суттєве значення для розвитку фрустраційної толерантності, котра розвивається у дитини як соціальна установка на певні емоції. У разі втрати матері або її холодного ставлення дитина росте у середовищі сенсорної і соціальної депривації, які призводять до алекситимії, агресивності, зниженого рівня фрустраційної толерантності та невмінню турбуватися про себе [7].

Наприкінці першого року життя виникає кризова ситуація, подолання якої веде до нових досягнень дитини, що визначають розвиток її психіки: оволодіння прямою ходою та мовою, розвиток предметної діяльності. В цей період формується основа Я-концепції, що виражається у самоідентифікації, почутті власної значущості та пристосованості. Специфічне мовлення є новою якістю, яка виступає критерієм розпадання попередньої соціальної ситуації розвитку та закладає основи розвитку вміння турбуватися про себе завдяки постійному спілкуванню з дорослим [2; 4].

Початок раннього дитинства характеризується формуванням власного Я, тобто зародженням самосвідомості [2; 4]. Дитина відокремлюється від матері психологічно, намагаючись засвоїти позитивний досвід турботи про себе. Суттєву роль у формуванні Я відіграє батько, який грається з дитиною, розвиває її органи відчуттів, моторику та підсилює її активність. За допомогою батька дитина поступово відходить від матері, сприймаючи себе вже як окремих суб'єкт, що дає їй змогу почати про себе турбуватися [8].

У ранньому дитинстві соціальна ситуація злиття дитини і дорослого перебудовується на ситуацію спільної діяльності з дорослою людиною: «Соціальну ситуацію розвитку дитини другого-третього років життя можна схарактеризувати за формулою «дитина-ПРЕДМЕТ-дорослий», оскільки зростаюча особистість цілком поглиблюється у предмети» [3].

Спільна діяльність дитини цього віку суперечлива: спосіб дії, її зразок належить дорослому, а малюк виступає виконавцем індивідуальної дії. Це протиріччя розв'язується через предметно-маніпулятивну діяльність, яка стає провідною в ранньому віці [1; 3; 4]. Вона спрямовується на засвоєння дітьми суспільно вироблених способів дій з предметами. Спілкування з дорослими перетворюється на форму організації предметної діяльності, засоби її здійснення, пошук знаряддя для оволодіння відповідними засобами використання предметів. Таке спілкування дає можливість дитині відчувати себе окремим соціальним індивідом, який діє як дорослий. Власне предметна діяльність розширює рамки бачення та пізнання світу дитиною, що сприяє розвитку вміння турбуватися про себе в соціальному вимірі.

Таким чином, дитина робить перші кроки до самостійності і свободи, вона прагне сама про себе турбуватися, тому дорослий повинен стати помічником для засвоєння цієї позитивної турботи. Т.М.Титаренко вважає, що новоутвореннями цього періоду є «...афективно заряджені уявлення, що мотивують поведінку навіть усупереч впливам середовища. Тепер просто нав'язати дитині свою волю неможливо, бо індивідуальне життя стає вже не таким дифузним, як спочатку, і можна побачити перші прояви суб'єктності» [9, с. 252].

У процесі рухової активності, в маніпулюванні предметами, в ході спілкування з дорослими дитина починає поступово усвідомлювати своє фізичне Я. Досліджуючи власні тілесні можливості, вона вчиться турбуватися про себе в тілесному аспекті.

До перших соціальних досягнень відноситься готовність дитини дозволити матері зникнути із виду без надмірної тривожності або гніву, оскільки її існування стало внутрішньою впевненістю, а її нова поява передбаченою. Саме ця постійність, безперервність і тотожність життєвого досвіду формує у дитини початок переживання власної ідентичності, яке полягає у формуванні і відстоюванні дитиною своєї автономії і незалежності. Вона прагне все робити сама — потреба «Я сам», сила якої настільки велика, що вона здатна підпорядкувати собі багато інших, також достатньо сильних, потреб дитини [3].

Відокремлення дитини від дорослого наприкінці раннього дитинства створює передумови для виникнення нової ситуації розвитку: дитина вперше виходить за межі сімейного світу, усвідомлює існування широкого соціального оточення, встановлює відносини з іншими людьми. Ідеальною формою, з якою зростаюча особистість починає взаємодіяти, стає світ соціальних відносин, який існує в житті дорослих. Таким чином, у ранньому дитинстві посилюється засвоєння досвіду турботи про себе як про соціального індивіда. На це вказує і активне оволодіння мовою, за допомогою якої діти цього віку виражають власні прагнення, вимоги та бажання.

Л.І.Божович зазначає, що процес розвитку дитини цього віку завершується виникненням центрального особистісного утворення як «системи я», куди входять певні знання і ставлення до себе. Все подальше формування особи найтіснішим чином пов'язане з розвитком самосвідомості, де підсилюється вимога самостійності своїх дій [13].

Прагнення дитини до самостійності завершується кризою трьох років, серед симптомів якої найчастіше називають негативізм, упертість, норовливість, свавільність, знецінення дорослих, протести, бунти, прагнення до деспотизму. «Якщо раніше дитина чекала від дорослого насамперед розуміння, тепер вона хоче, щоб визнали її незалежність, самостійність, яку вона ще не може адекватно проявити» [9, с. 252].

А.Адлер зазначає, що як надмірна опіка, так і знехтування з боку батьків приводять до виникнення у дітей раннього віку стану фрустрації [10]. Негативно на дитячий розвиток впливає також розлучення батьків, яке діти переживають особливо гостро. Стрес, невпевненість розведених батьків безпосередньо діє на психіку дітей. Вони стають емоційно-нестійкими, залежними, відбувається зниження фрустраційної толерантності та вміння турбуватися про себе. Депресія матері стає причиною негативного ставлення до себе та впливає на формування картини світу, який дитина сприймає як загрозливий.

Перехід до дошкільного віку сприяє подальшій соціалізації дитини. Розрив між реальним рівнем розвитку дитини раннього віку та світом дорослих людей, їхнім життям є таким істотним, що для його подолання необхідна поява нової провідної діяльності, яка дає змогу моделювати доросле життя, включаючись у нього у певних ролях, діяти всередині них. Такою діяльністю стає сюжетно-рольова гра [3; 4; 9].

Важливо наголосити, що предметом ігрової діяльності виступає дорослий як носій певних соціальних функцій, котрий вступає у певні відносини з іншими і користується певними правилами. Саме з системи освоєння людських стосунків, а не матеріальних відносин починається формування внутрішнього плану дій. Зароджується здатність до рефлексії, вдосконалюється вміння відрізнити себе від не-себе в середині самої себе.

Усвідомлюючи власне Я, дитина починає порівнювати себе з іншими, активно впливати на них та на життєві ситуації, прагне поставити себе на місце інших, побачити речі з інших позицій тощо. Соціальне порівняння в цьому віці веде до розвитку соціального Я та самоприйняття. Власне зараз починає формуватися саморозуміння, що дає поштовх до розвитку емоційної регуляції й самоконтролю [9; 10]. Саморозуміння як когнітивна

репрезентація себе та свого внутрішнього світу обумовлює розвиток вміння турбуватися про себе.

Провідною діяльністю дошкільного дитинства є гра, яка робить можливим для дитини спочатку емоційно, а потім інтелектуально засвоїти систему людських взаємин, а також досвід турботи про себе. Одиницею, центром гри є ігрова роль, виконуючи яку дошкільник перебирає на себе функцію дорослого, відтворює його діяльність узагальнено, символічно: «...центральним в грі є виконання ролі, узяті на себе дитиною. Це і є основним мотивом гри. В ході розвитку міняється усвідомлення дитиною своєї ролі» [4, с. 148].

Узагальнення класичної та сучасної психології дають змогу стверджувати, що основними новоутвореннями дошкільного дитинства є: перший схематичний абрис цілісного світогляду; внутрішні етичні утворення, зародки почуття совісті як внутрішнього регулятора моральної поведінки; супідрядність мотивів, переживання продуманих дій над імпульсивними; елементарні форми довільної поведінки, прагнення керувати власними вчинками; особиста свідомість, зародкові форми адекватної самооцінки [1; 7; 11]. Дані новоутворення свідчать про зародження духовності в цьому віці, яка сприяє засвоєнню моральних норм поведінки, що позитивно впливає на становлення турботи про себе.

Ряд дослідників [1; 4; 11] вказують, що невід'ємними складовими становлення дошкільника як соціальної істоти, особистості, є самопізнання та самоствердження, що виникають під впливом оцінних ставлень близьких дорослих. Вже сам факт ставлення дорослого до зростаючої особистості містить можливість виникнення в неї самоставлення, тобто розвитку турботи про власну особистість як об'єкт пізнання і переживання.

Разом з самоставленням у процесі рухової активності, в маніпулюванні з предметами, в ході спілкування з дорослими дитина поглиблює усвідомлення власного тілесного Я [1; 11]. Тілесне самоусвідомлення сприяє народженню засад духовного Я, яке пов'язане з вирізненням дитиною мотивів, бажань виконуваних дій та регулюванням їх у часі.

Розв'язання кризи 6-7 років потребує нової соціальної ситуації розвитку, нового змісту відносин дошкільника і з суспільством — він прагне здійснювати обов'язкову, суспільно корисну, відповідальну діяльність, якою є навчання в школі [3; 12].

Зі вступом в школу умови проживання дитини стають жорстокішими. З перших днів в ролі учня вона зустрічається з багатьма труднощами, які повинна подолати: засвоєння нового шкільного простору; організація нового режиму дня; вхід в новий колектив однолітків (який не рідко буває першим), прийняття різноманітних правил, обмежень і установок, що регламентують поведінку; становлення нових відносин з вчителем. Шкільне середовище — це менш поблажливий, жорстокий і вимогливий світ, тут дитині потрібно на самоті зустрічатися з вимогами до себе, до того, що вона робить. В цьому світі вже немає батьків, які можуть захистити, тому школяр повинен навчитися турбуватися про себе в різних умовах.

Період адаптації до нових умов проходить по-різному та за різний проміжок часу. У випадку зростання турботи про себе, молодші школярі адаптуються швидше й менш болісно. Слушно зауважити, що дитину потрібно всіляко підтримувати в цей час у всіх її самостійних та творчих починаннях. Відсутність соціальної підтримки, а саме підтримки батьків, призводить до невпевненості в собі, недовіри до себе, зниженню самопідкріплення та формуванню негативного Я-образу. Батьки розвивають у школяра почуття самопідтримки, яке дозволяє турбуватися про себе. Покарання, невміння вислухати, навпаки, призводять до тривожності, агресії та негативного самоставлення.

Нова соціальна ситуація, пов'язана зі вступом до школи, вносить власні корективи на подальший розвиток дитини. Змінюючи звичні форми поведінки, які приймалися вдома, діти вчаться адаптуватися до нових умов існування вже без батьків, в середовищі однокласників, та

свідомо проявляти турботу про себе. Провідною діяльністю молодшого школяра виступає учбова діяльність, яка визначає протікання процесу розвитку зростаючої особистості [4].

До основних новоутворень молодшого шкільного віку відносять: довільність та усвідомлення психічних процесів, їх внутрішнє опосередкування; здатність до дій у внутрішньому та розумовому плані; усвідомлення своїх власних змін у результаті розвитку навчальної діяльності; особистісну та розумову рефлексію, яка сприяє самоусвідомленню [3; 12].

На думку вчених, дитина цього віку повинна, перш за все, навчитися вчитися. Від цього буде залежати загальне самопочуття молодшого школяра, яке пов'язане з оцінкою референтної особи — вчителя. Слід зазначити, що вчитель виступає не просто дорослим, який викликає чи не викликає симпатію у дитини. Він — носій суспільних правил і норм, котрі засвоюють школярі з перших днів перебування в школі, а його оцінка — це об'єктивна міра знань зростаючої особистості та виконання нею суспільних обов'язків. Ось чому так важливо розвивати вміння турбуватися про себе, яке допомагає досягати бажаної оцінки.

За допомогою слів та дій вчителя, які повинні мати емоційний відтінок, діти пізнають соціальні норми, за якими живе суспільство. Вони намагаються всіма силами виконувати ці норми, що в разі правильної організації виховання, сприяє розвитку позитивних моральних якостей. Засвоюючи моральні норми, діти вчаться турбуватися про себе в духовному вимірі.

В цей віковий період дитина продовжує далі вивчати власне тіло та вчитися турбуватися про нього. Ігрова діяльність в дошкільному віці змінюється фізичною активністю та спортивними іграми у молодшому шкільному: «Оволодіння власним тілом, відчуття тону, готовність до ігор і змагання - все це повинно культивуватися в свідомості дитини як чиста радість буття, як відповідальність перед іншими; адже бути красивим, спритним і сильним, бути чистим і охайно одягненим - означає радувати собою інших» [12, с. 294].

Таким чином, молодший шкільний вік характеризується зростанням особистості в тілесному, соціальному та духовному планах, що вимагає посилення турботи про себе. Дитина починає займати нове місце в сімейних відносинах: вона - учень, відповідальна людина, з якою радяться і сприймають як повноцінного соціального індивіда. Засвоєння норм поведінки, вироблених суспільством, дозволяє дитині поступово перетворити їх на власні, внутрішні вимоги до себе.

Підлітковий вік — період переходу від дитинства до дорослості, характеризується найглибшою життєвою кризою. Л.І.Божович називає підлітковий вік зтяжним перехідним періодом від дитинства до зрілості. Вчена доцільно вказує, що криза підліткового віку пов'язана з виникненням в цей період нового рівня самосвідомості, характерною межею якої є поява у підлітка здатності пізнати самого себе як особистість. Це породжує у нього прагнення до самоствердження, самоідентифікації, самовираження (тобто прагнення проявляти себе в тих якостях особистості, які він вважає цінними) і самовиховання. Депривація вказаних вище потреб і складає основу кризи підліткового віку [13]. Вона підкреслює, що в підлітковому віці людина «...стикається з тайною власного мінливого Я, яке постійно втікало від неї самої... Для його збереження і побудови необхідна клопітка робота» [13, с. 133]. Отже, автор вказує на турботу про себе, яка покликана до розвитку особистості в цьому віці.

Соціальна ситуація розвитку особистості передбачає якісні зміни — підліток продовжує навчатись в школі, але на відміну від молодших школярів, він починає відчувати себе дорослим, хоче, щоб і оточуючі визнавали його самостійність, значущість. Основними психологічними потребами в цьому віці є прагнення спілкуватися з однолітками, бути самостійним, незалежним, емансипуватися від дорослих та боротися за визнання своїх прав оточуючими [14]. В разі задоволення потреб у підлітка посилюється внутрішня самодетермінація турбуватися про себе.

Згідно Д.Б.Ельконіна: «В підлітковому віці виникає і розвивається особлива діяльність, яка полягає у встановленні інтимно-особистісних стосунках між підлітками» [4, с. 73]. В цей віковий період діяльність спілкування, свідоме експериментування з власними ставленнями до оточуючих людей виділяються в окрему сферу. Відносини підлітків з однолітками мають функцію своєрідної моделі їх майбутніх стосунків зі світом. Саме в цьому колі вони поглиблюють знання про власний соціальний образ, намагаються досягти визнання, автономності та відчувають себе дорослими. Тобто, інтимно-особистісне спілкування — це діяльність, яка допомагає розвивати турботу про себе, практично засвоювати моральні норми і цінності суспільства.

До основних новоутворень підліткового віку відносять формування «Я-концепції» як системи внутрішньо узгоджених уявлень про себе, образів «Я»; потреби в неформальному, інтимному спілкуванні, розвиток самосвідомості особистості та посилення почуття дорослості (Л.І.Божович [13], Л.С.Виготський [3]), яке найбільш оптимально реалізується, за Д.Й.Фельдштейном [1], у розгорнутій суспільно корисній діяльності.

І.С.Булах визначає вікові особистісні утворення підлітка: егоцентризм, амбівалентність почуттів, прагнення до усамітнення, потреба у самоствердженні, самоаналіз, почуття невпевненості в собі, ідентичність, почуття виключності, емансипація, прагнення до створення ідеалів, вразливість, мрійливість, конформність. Вчена стверджує, що увага підлітка цілковито прикута до власної особистості, в розвитку якої посилюються окремі прояви самосвідомості: самоспостереження, самопізнання, самоствердження, що створюють ієрархічний ряд в саморозвитку підлітка [14, с. 146].

На думку І.С.Булах, «...особистісне зростання підлітка являє собою процес самоусвідомлення та ціннісного ставлення до власного Я, що актуалізує нові рівні відкриття у самому собі моральних якостей і моральних почуттів та піднімає особистість до осмисленого переживання власних дій як вільних, відповідальних вчинків» [14, с. 142]. Тобто, автор наголошує, що в підлітковий період відбувається духовне зростання особистості, яке проявляється у становленні моральної самосвідомості. Оволодівши складними моральними самопочуттями — сором, вина, честь, гідність, совість, відповідальність — підліток стає на вищий щабель у розвитку турботи про себе в духовному вимірі.

В цей період особливо гостро постають проблеми, пов'язані з власним фізичним розвитком. Підлітки страждають від неконтрольованих змін свого тіла, збільшення росту та ваги, що супроводжується переживаннями з приводу швидкого статевого дозрівання.

Залишені на самоті з власними віковими проблемами, підлітки часто не можуть впоратися з ними самостійно. Обмеженість часової перспективи у підлітків та їх прагнення порівнювати себе з однолітками посилюють спостереження за власним тілом і часто викликають стурбованість і побоювання, що розвиток відхиляється від норми. Вони починають вживати наркотики, алкоголь, палити, можуть здійснити спробу самогубства, тому соціальна підтримка з боку оточуючих, особливо батьків, відіграє суттєву роль у попередженні негативних проявів поведінки та посиленні вміння турбуватися про себе [8].

На думку ряду авторів [8; 11; 14; 15], недовіра в сім'ї, недостатня любов і турбота про дитину, відсутність підтримки є основними причинами виникнення негативних неформальних груп, інколи з кримінальним забарвленням. Підлітки починають шукати емоційну підтримку і турботу серед однолітків в групах. Часто вони надіються, що старші в групі допоможуть їм, підкажуть як діяти, яку стратегію поведінки обрати, потурбуються про них. В деяких випадках відсутність усвідомлення відповідальності за власне життя, невміння турбуватися про себе спричиняють спроби суїциду, які можуть повторюватися через певний проміжок часу.

Отже, аналіз літературних джерел свідчить, що турбота про себе розвивається впродовж онтогенезу дитини: у різні вікові періоди вона має конкретні специфічні особливості, пов'язані з соціальною ситуацією розвитку, зміною провідних видів діяльності та сформованістю вікових психологічних новоутворень особистості. Перспективою подальшого дослідження є вивчення критеріїв турботи про себе в тілесному, соціальному та духовному аспектах.

Література

1. *Фельдштейн Д.И.* Проблемы психологии современного подростка: сб. науч. тр. / Д.И.Фельдштейн. - М.: АПН СССР, 1982. - 160 с.
2. *Кулагина И.Ю.* Возрастная психология: Развитие ребенка от рождения до 17 лет / Ирина Юрьевна Кулагина. — М.: УРАО, 1997.- 176 с.
3. *Выготский Л.С.* Собрание сочинений: в 6 т. / Лев Семенович Выготский / Гл. ред. А.В.Запорожец. — М.: Педагогика, 1982. - Т.4. Детская психология / Под ред. Д.Б.Элькониной. - 1984.- 432 с.
4. *Эльконин Д.Б.* К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте / Д.Б.Эльконин // Вопросы психологии. — 1971. - №4. - С.39-51.
5. *Максименко С.Д.* Генеза здійснення особистості / Сергій Дмитрович Максименко.— К.: Видавництво ТОВ „КММ“, 2006. - 240 с.
6. *Кляйн М.* Развитие в психоанализе / М.Кляйн, С.Айзекс, Дж.Райвери, П.Хайманн; [пер. с англ. Д.В.Полтавец, С.Г.Дурас, И.А.Перельгин]. — М.: Академический Проект, 2001. - 512 с.
7. *Прихожан А.М.* Психология сиротства / А.М.Прихожан, Н.Н.Толстых. – [3-изд.]. — СПб: Питер, 2007. - 416 с.
8. *Зелінська Т.М.* Амбівалентність особистості: шлях до гармонії чи душевного болю: [навч. посібн.] / Тетяна Миколаївна Зелінська. – [2-е вид. допов.]- Черкаси: Сан, 2005. - 200 с.
9. *Титаренко Т.М.* Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М.Титаренко. — К.: Либідь, 2003. — 376 с.
10. *Адлер А.* Понять природу человека / Альфред Адлер; [пер. Е.А.Цыпин]. — СПб: Академический проект, 1997.- 256 с. – (Библиотека зарубежной психологии).
11. *Мухина В.С.* Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов / Валерия Сергеевна Мухина. - 4-е изд., стереотип. - М.: Издательский центр „Академия“, 1999. - 456 с.
12. *Приходько Ю.О.* Розвиток вольових якостей молодших школярів як чинник їх навчальної успішності / Ю.О. Приходько, К.В.Савченко. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – 60 с.
13. *Божович Л.И.* Избранные психологические труды: Проблемы формирования личности / Лидия Ильинична Божович. — М.: Межд. Пед. академия, 1995. – 209 с.
14. *Булах І.С.* Психологія особистісного зростання підлітка: [монографія] / Ірина Сергіївна Булах. — К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. - 340 с.
15. *Хей Л.* Исцели свою жизнь. Исцели свое тело. Сила внутри нас / Луиза Хей. — М.: Фраумек, 1997. — 221 с.

Статья посвящена исследованию возрастных особенностей социальной установки заботы о себе с рождения и до раннего юношеского возраста. Освещены основные теоретические аспекты развития данного личностного феномена в указанных возрастных периодах, при этом особое внимание уделяется описанию структурных компонентов заботы о себе, учитывая психологические особенности каждого возраста, а именно, самопониманию, аутосимпатии и самоподдержке. Как чувствительный период развития заботы о себе указывается ранний юношеский возраст. Выделяются духовный, социальный

и телесный аспекты проявления заботы о себе, которые требуют дальнейшего исследования.

Clause is devoted to research the age peculiarities of display of social attitude of self-care from the birth till early youthful age. The basic theoretical aspects of development of this personal phenomenon in the mentioned age periods are covered; in this case it was also devoted much attention to the description of structural components of self-care considering the psychological features of each age, in particular, self-comprehension, self-confidence and self-support. Early youthful age is pointed out as sensitive age for the development of self-care. It is emphasized, that there are three directions of display of self-care as follows moral, social and physical aspects, which require further investigation.

Статтю подано до друку 17.02.2014.

©2014 р.

М. О. Шопіна (м. Луганськ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УЯВИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Актуальність дослідження. Нині у сучасному суспільстві все більш гостро встає питання про виховання творчої особистості. У зв'язку з цим виникає особлива необхідність у вивченні розвитку творчих процесів і знаходження шляхів їх оптимізації. Саме уява широко включена у творчу діяльність людини на різних етапах її життя. Уява може не тільки полегшити процес навчання, але й розвиватися при відповідній організації навчальної діяльності. Найбільш перспективним для розвитку творчої уяви є шкільний вік (В. І. Андрєєв, І. Я. Лернер, Ю. А. Полуянов, Л. Ю. Субботіна та ін.) У цей період більш активно розвиваються всі психічні процеси, що пов'язані з діяльністю уяви: мислення, увага, сприйняття, пам'ять, мова.

Перші вияви уяви пов'язані із сприйманням. Півторарічна дитина ще не здатна слухати простих оповідань або казок, постійно відволікається або засинає, при цьому із задоволенням слухає розповіді про те, що вона сама пережила. У цьому виявляється зв'язок уяви із сприйманням.

Цей зв'язок зберігається і на наступній стадії розвитку, коли дитина в грі починає переробляти одержані враження, видозмінюючи в уяві предмети, що сприйняті раніше. Стілець може бути літаком, коробка – автомобілем тощо. Однак перші образи уяви завжди пов'язані з діяльністю. Дитина не мріє, а втілює перероблений образ у свою гру.

Наступна стадія пов'язана з оволодінням мовою, що дає змогу дитині включити в уяву не тільки конкретні образи, але й уявлення та поняття. Крім того, у дитини з'являється можливість описати образи своєї уяви за допомогою мови. Це супроводжується збагаченням практичного досвіду та розвитком уваги, що дає змогу дитині виділяти окремий предмет з великої їх кількості та зосереджуватися на окремих частинах предмета. Головна особливість цієї стадії розвитку уяви – мимовільний характер виникнення образів відповідно до ситуації, у якій знаходиться дитина.

На наступній стадії розвитку уяви з'являються активні її форми. Уява стає довільною. Велике значення в цьому відводиться ініціативі дорослого, який просить дитину намалювати будинок, скласти піраміду з кубиків тощо. При цьому дитині необхідно спочатку створити образ певного предмета чи об'єкта у власній уяві, і лише після цього втілити його в життя. За своєю природою такий образ носить довільний характер, оскільки дитина намагається його контролювати.